

Vliv teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů*

TOMÁŠ KOSTELECKÝ

DANIEL ČERMÁK**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

The Influence of Territorially Specific Factors on the Formation of the Political Attitudes of Voters

Abstract: Are differences in the political attitudes of the regional population a mere reflection of the social and demographic composition of individual territorial units or is the regional context in which the political attitudes are formed itself important? The article presents the authors' answers to this question, based on empirical analyses of the data from four representative surveys that were conducted simultaneously in four different regions in the Czech Republic. The results of the analyses show that the populations in the individual regions differ not only in terms of electoral behaviour but also in more general political attitudes. The regional differences of political attitudes are not simply a reflection of the differences in the social and demographic composition of the regional populations. While differences in the social structures do contribute to differences in political attitudes, people's political attitudes are also significantly influenced by the regional social, political, and economic situation. In the statistical models, the contextual variables tend to be as important as the compositional variables. Different political attitudes vary in terms of their sensitivity to the influence of contextual underlying factors.

Sociologický časopis, 2004, Vol. 40, No. 4: 469–487

Fakt, že politické orientace voličů jsou zpravidla významně prostorově diferencované, je znám již od doby, kdy bylo v USA a v zemích západní Evropy postupně zaváděno všeobecné volební právo. První pokusy analyzovat příčiny prostorové diferenciace se objevily ve Francii již na počátku 20. století. A. Sigfried [Sigfried 1913] srovnával mapy zachycující fyzickogeografickou, ekonomickou a sociální diferenciaci sledovaného území s volebními výsledky a pokoušel se odhalit jejich vzájemné souvislosti. Kvantitativní revoluce v sociálních vědách a zvětšující se dostupnost výkonných počítačů vedly k velkému rozmachu analýz tohoto typu v 50. a 60. letech

* Tento článek vychází z výsledků stejnojmenného projektu podpořeného grantem GA ČR (403/00/1713).

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: RNDr. Tomáš Kostecký, CSc., Sociologický ústav AV ČR, Jiřská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: kostel@soc.cas.cz.

prakticky ve všech vyspělých zemích [Key 1955, Rantala 1967, Capecchi, Galli 1969, Butler, Stokes 1969 a mnoho dalších]. Průlomem do teoretického myšlení se stala práce S. M. Lipseta a S. Rokkana [Lipset, Rokkan 1967], kteří přišli s ucelenou koncepcí vývoje systému politických stran a volebního chování v Evropě. Samotná existence politických stran, jejich vývoj a základní charakter jejich vzájemných vztahů se podle obou autorů dají vysvětlit jako více či méně přesný obraz reálně existující sociální struktury.

Obecným rysem všech zmíněných prací (snad s výjimkou některých amerických) bylo přesvědčení, že politické orientace (zpravidla „měřené“ volebními preferencemi) jsou primárně podmíněny postavením jedince ve společenské struktuře. Tvrzení D. Butlera a D. Stokese [Butler, Stokes 1969], že prostorová diferenciací politických orientací je pouze odrazem rozdílů ve složení obyvatelstva a všechno ostatní je jen „nepodstatné a náhodné“, bylo po dlouhou dobu dominantně přijímaným názorem. Výzkum se proto soustředil především na hledání strukturálních charakteristik podmiňujících politické orientace. Samotný výběr „vysvětlujících faktorů“ se ovšem lišil stát od státu, zpravidla s ohledem na historický vývoj a specifické rysy politického systému. Nejčastěji byla regionální variabilita politických orientací spojována s územně nerovnoměrným rozložením tříd. V zemích, jako je Velká Británie, kde bylo tradičně rozdělení společnosti na „blue collars“ a „white collars“ dominantním znakem společenské diferenciací, rozdíly mezi třídami byly dobře měřitelné, existovaly úzké vazby mezi třídami a stranickým systémem, a kde existovala i zřetelná prostorová segregace tříd, se nikdo o hledání jiného možného vysvětlení pro regionální variabilitu politických orientací ani nepokoušel. V řadě jiných zemí nebylo rozdělení na třídy tak ostré a tak zřetelně patrné jako ve Velké Británii, a tak se politické konflikty vytvářely kolem jiných dělicích linií ve společnosti. Kupříkladu v Nizozemí bylo klíčovou charakteristikou, podle níž bylo možno odhadnout politické orientace jedince a následně i regionální variabilitu politických orientací, jeho náboženské vyznání, v Belgii šlo o jazyk, respektive příslušnost k národnostní komunitě, v Norsku o ekonomický sektor (zemědělství versus průmysl)...

Růst významu regionálně podmíněných odlišností ve volebním chování, znamenáný zvláště v průběhu 70. a 80. let v řadě států [Archer, Shelley 1986, Johnston, Shelley, Taylor 1990], však postupně měnil pohled na danou problematiku. Tendence ke zvětšování prostorové diferenciací volebních výsledků, která zjevně nesouvisela se změnami ekonomické struktury obyvatelstva, vedly k formulování teorie nerovného rozvoje [Nairn 1977]. Jádrem této teorie je tvrzení, že prostorová diferenciací je důsledkem územně nerovného rozvoje (zvláště ekonomického), a tedy i politická odpověď na nerovnoměrné podmínky musí být diferencovaná prostorově. V souvislosti s postupným zmenšováním vlivu ekonomických faktorů na volební preference ztrácelo tradiční sledování „třídní struktury“ svůj výlučný význam pro identifikaci politické orientace voličů [Miller 1982, Berglund, Lindström 1982]. Samotný S. Rokkan se pod tlakem nových skutečností pokouší o poněkud odlišné vysvětlení, když rostoucí územní diferenciací považuje za důsledek politizace periferií a „efekt skrytého teritorialismu“ [Rokkan, Urwin 1983]. F. Nielsen [Nielsen

1980] naproti tomu tvrdí, že příčinou prostorové diferenciaci politického chování je modernizace, která ve svém důsledku vede k větší solidaritě uvnitř skupin, resp. etnik. Geografická diferenciaci volebních preferencí je druhotná a je podle něj dána tím, že etnika obývají přirozeně různé „niky“. Zcela jiný typ vysvětlení obhájí J. Agnew [Agnew 1987], když zdůrazňuje jedinečnost místa a prioritní význam konkrétních historických událostí na formování politických názorů obyvatel v průběhu socializace. Regionální diferenciaci politických orientací je tak v jeho pojetí především důsledek konkrétního historického vývoje lokálních politických vztahů a vysvětlení pro ni je nutno hledat spíše v historických archivech než ve výsledcích sčítání lidu.

Podíváme-li se poněkud obecněji na existující explanační teorie, které se snaží objasňovat mechanismy a podmíněnosti vytváření politických orientací a příčiny jejich regionální diferenciaci, zjistíme, že je v podstatě možné rozlišit dva základní přístupy. První přístup vychází z předpokladu, že pro vysvětlení politických orientací je nejdůležitější znalost strukturálních charakteristik sledovaných subjektů (*compositional approach*). V případě jedince se jedná o nalezení charakteristik, které definují jeho postavení v sociální struktuře, resp. jeho přiřazení k některé politicky jasně orientované skupině, v případě regionu (města, čtvrti) jde o zjištění procentuálního zastoupení „těch“ či „oněch“ v populaci. Prostorová diferenciaci je jen odvozená a závisí na složení obyvatelstva. Druhý přístup klade největší důraz na prostorový kontext, v němž se jedinec rozhoduje (*contextual approach*). V extrémním případě by se dalo říci, že v určení politických orientací jsou rozhodující místní podmínky, v nichž jedinec žil nebo žije, jeho aktuální postavení v sociální struktuře maximálně jen „mírně modifikuje“ jeho rozhodnutí. Součástí tohoto přístupu je i důraz na vztahy mezi jednotlivcem a skupinou i mezi různými skupinami obyvatel navzájem, které společně s konkrétními historickými událostmi vytvářejí „prostředí“ ovlivňující rozhodování.

Který z přístupů používaných k explanaci regionálních rozdílů v politických orientacích voličů lépe vystihuje situaci v České republice konce 90. let 20. století? Hraje teritoriální kontext, v němž se politické orientace voličů formují, podstatnou roli? Zkušenosti z dříve provedených analýz založených na sekundárních analýzách regionálních rozdílů volebních výsledků v České republice [Kostecký, Jehlička, Sýkora 1993; Kostecký 1994, 1995a, 1995b, 1996, 2001, 2002] a studiu lokální politické kultury [Vajdová, Kostecký, 1997; Vajdová, 1997; Stachová 2002], i výsledky současných zahraničních prací podobného typu [Krivý, Feglová, Balko, 1996; Putnam, 1993, 2000; Zarycki, 2002; Sellers, 2002; Oliver, 2001] nás vedou k formulování hypotézy, že regionální rozdíly politických orientací nejsou jen pouhým odrazem různosti ve složení regionálních populací, neboť obyvatelstvo regionu, lokality není v tomto ohledu pouhým součtem jedinců žijících v daném regionu, resp. lokalitě. Politické orientace jedince se nevytvářejí bez souvislosti s prostředím, v němž daný jedinec žije. Snažíme-li se proto vysvětlit, proč jsou politické orientace těch či oněch lidí takové, jaké jsou, nevystačíme s informacemi, charakterizujícími respondenta jako izolovaného jedince, ale musíme se zajímat i o kontext, v němž žije [Illner, Foret 1980].

V tradičně pojatých výzkumech analyzujících podmíněnosti politických orientací je výše zmíněné bráno do jisté míry v úvahu např. tím, že v dotazníku bývají kromě otázek zjišťujících fakta o respondentovi samotném (pohlaví, věk, vzdělání, profese, příjmy, postavení v řízení...) shromažďovány obdobné údaje i za další členy jeho rodiny či domácnosti, neboť je zřejmé, že respondent může být ve svých politických názorech a postojích ovlivněn poměry ve svém nejbližším okolí. I některé další informace o respondentovi mají určitý „kontextuální rozměr“ (např. členství v politických stranách a zájmových organizacích, příslušnost k církvím, ale i profesní skupina, fáze demografického cyklu, sledovaná média...), neboť kromě výpovědi o samotném respondentovi zároveň charakterizují i „mentální prostředí“, v němž se pohybuje. Domníváme se, že ve většině výzkumů zůstává poněkud stranou samotný teritoriální kontext, definovaný politickou, sociální a ekonomickou situací v teritoriu (region, město, lokalita), kde respondent žije, protože pouhé rozlišení místa bydliště respondenta na kategorie „venkov – malé město – velké město – Praha“ na zachycení mnohých podstatných skutečností nestačí. Teritoriální kontext přitom může výrazně ovlivnit jak objektivní postavení respondenta ve společnosti (za stejný typ práce mohou v různých oblastech být podstatně rozdílné mzdy, problémy s bydlením jsou významně územně koncentrovány...), tak jeho subjektivní vnímání osobní situace i situace ve společnosti jako celku (např. zaměstnaní lidé žijící v regionech s vysokou nezaměstnaností mohou mít větší obavy o svou práci a více se domnívat, že nezaměstnanost je vážným společenským problémem, než lidé žijící v regionech s nízkou nezaměstnaností, i když se jich nezaměstnanost osobně „netýká“).

Abychom ověřili, případně vyvrátili výše uvedenou obecnou hypotézu o významu kontextuálních charakteristik pro formování politických orientací jedinců, „rozložíme“ komplikovanou otázku do několika na sebe navazujících podotázek. Budeme se ptát:

- Jsou regionální rozdíly politických orientací v České republice významné?
- Dají se vysvětlit výhradně odlišnostmi ve složení populace jednotlivých regionů?
- Dá se prokázat vliv kontextuálních proměnných na politické orientace voličů?
- Jaká je míra vlivu kontextuálních proměnných ve srovnání s individuálními charakteristikami voličů?

Při hledání odpovědí na tyto otázky jsme použili kombinace několika metod. V první fázi byla provedena sekundární analýza již existujících studií charakterizujících politickou, ekonomickou a sociální situaci v jednotlivých okresech České republiky s cílem identifikovat modelové regiony, na něž se soustředila analýza politických orientací a jejich strukturálních i kontextuálních podmíněností. Šlo o nalezení takových území, která budou po stránce politické, sociální i ekonomické představovat co možná nejodlišnější typy, ale budou zároveň vnitřně relativně homogenní. Výsledkem této práce bylo vymezení čtyř modelových regionů: metropolitní region Prahy (Praha a okresy Praha-východ a Praha-západ), region Ostrava (Ostrava a okres Karviná), region Zlín (okresy Zlín, Uherské Hradiště a Hodonín) a region Louny (okresy Louny, Rakovník, Beroun, Kladno). Ve všech těchto regionech byla na podzim 2000 provedena reprezentativní výběrová šetření na cca 800 respondentech.

Kromě toho bylo paralelně provedeno výběrové šetření na vzorku reprezentujícím populaci celé České republiky. Souběžně se sběrem dat v terénu probíhalo shromažďování detailních informací o situaci ve vybraných regionech, zaměřené na postižení všech kvantifikovatelných údajů, o nichž bylo možno se domnívat, že mohou mít na politické orientace vliv (výše průměrných platů, míra nezaměstnanosti, kriminalita, stav životního prostředí, dlouhodobé politické orientace populace, náboženské vyznání, profesní struktura...). Získané proměnné charakterizující prostředí, v němž respondenti žijí, byly následně doplněny do souboru dat z dotazníkového šetření. Tak vzniknul soubor, který obsahoval jak charakteristiky získané dotazem u individuálních respondentů, tak ke každému z nich i ukazatele charakterizující teritoriální kontext, v němž respondent v době šetření žil. Přehled základních výsledků analýz takto vzniklého datového souboru je podán v následujícím textu.

* * *

První otázka, kterou jsme si položili při zkoumání hodnot a politických postojů lidí žijících v odlišných regionech, byla tato: Liší se obyvatelé jednotlivých regionů v hodnotách a postojích? Lze předpokládat, že takové rozdíly najdeme, není však zřejmé, nakolik budou výrazné a jaké faktory tyto rozdíly ovlivňují.

Tabulka 1. „Co myslíte, je především úkolem vlády a státu, aby měl každý u nás práci a byl dostatek pracovních míst, nebo je to úlohou trhu?“ Frekvence odpovědí podle regionů

Starost o vytváření pracovních míst	Praha, Praha-východ, Praha-západ	Ostrava, Karviná	Zlín, Uherské Hradiště, Hodonín	Louny, Rakovník, Kladno, Beroun
Určitě úkolem státu a vlády	200 23 %	355 41 %	266 32 %	273 33 %
Spíše úkolem státu a vlády	244 28 %	176 20 %	192 23 %	195 24 %
Státu i trhu/i jednotlivce	248 29 %	240 27 %	253 30 %	260 32 %
Spíše úkolem trhu/ spíše se má každý postarat sám	114 13 %	77 9 %	86 10 %	69 8 %
Určitě úkolem trhu/určitě se má každý postarat sám	59 7 %	27 3 %	33 4 %	26 3 %
Celkem	865 100 %	875 100 %	830 100 %	823 100 %

Pozn.: Chí-kvadrát = 0,00

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

Tabulka 2. „Nakolik souhlasíte s výrokem: Ženatí muži a vdané ženy by neměli mít sexuální vztah s nikým jiným než se svou manželkou, resp. se svým manželem.“ Frekvence odpovědí podle regionů

Ženatí muži a vdané ženy by neměli mít sexuální vztah s nikým jiným	Praha, Praha-východ, Praha-západ	Ostrava, Karviná	Zlín, Uherské Hradiště, Hodonín	Louny, Rakovník, Kladno, Beroun
Určitě souhlasím	266 31 %	331 38 %	346 43 %	285 35 %
Spíše souhlasím	191 22 %	188 22 %	189 24 %	177 22 %
Ani souhlas ani nesouhlas	179 21 %	163 19 %	155 19 %	204 25 %
Spíše nesouhlasím	133 16 %	100 12 %	71 9 %	91 11 %
Určitě nesouhlasím	84 10 %	83 10 %	41 5 %	60 7 %
Celkem	853 100 %	865 100 %	802 100 %	817 100 %

Pozn.: Chí-kvadrát = 0,00

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

Tento předpoklad ověříme pohledem na tabulky číslo 1, 2 a 3. Ukazují nám frekvence odpovědí na tři odlišné postojové otázky ve čtyřech sledovaných regionech. V tabulce číslo 1 jsou uvedeny frekvence odpovědí na otázku, zda je úkolem státu a vlády, aby každý u nás měl práci, nebo je to úlohou trhu. Odpovědi respondentů indikují míru liberálnosti postojů obyvatelstva v jednotlivých regionech.

Ve všech sledovaných regionech převažují lidé, kteří spoléhají na pomoc státu a vlády. Rozdíly mezi regiony jsou však statisticky významné. Nejliberálnější postoje mají v tomto směru obyvatelé pražského regionu. Naopak obyvatelé regionu ostravského nejvíce spoléhají na státní paternalismus. Region zlínský a lounský jsou si v názorech na uvedenou otázku dosti podobné a rozložením četností svých odpovědí se přibližují spíše regionu ostravskému než pražskému.

Druhá otázka, zjišťující míru tolerance obyvatel k manželské nevěře, nám sloužila jako indikátor tradicionalismu, resp. konzervatismu populace regionů.

Z tabulky je zřetelné, že postoje v jednotlivých regionech se opět statisticky významně liší. Nejtolerantnější k manželské nevěře jsou obyvatelé pražského regionu. Naopak obyvatelé zlínského regionu se nejvýrazněji přiklání k tradičním hodnotám. Postoje respondentů z ostravského a lounského regionu se v tomto ohledu nacházejí někde mezi dvěma výše uvedenými.

Tabulka 3. Sebezařazení na škále levice-pravice podle regionů

Pokuste se označit Vaše politické zařazení křížkem na následující levoprávé škále politické orientace.	Praha, Praha-východ, Praha-západ	Ostrava, Karviná	Zlín, Uherské Hradiště, Hodonín	Louny, Rakovník, Kladno, Beroun
Krajní levice	47	88	49	69
	6 %	11 %	6 %	9 %
Levice	139	197	107	133
	18 %	25 %	14 %	18 %
Střed	216	272	331	303
	28 %	34 %	43 %	40 %
Pravice	241	177	185	175
	31 %	22 %	24 %	23 %
Krajní pravice	135	62	94	76
	17 %	8 %	12 %	10 %
Celkem	778	796	766	756
	100 %	100 %	100 %	100 %

Pozn.: Chí-kvadrát = 0,00

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

V tabulce číslo 3 vidíme sebezařazení respondentů na škále levice-pravice¹ podle regionů. UVědomujeme si, že sebezařazení respondentů na levo-pravé škále není vždy jednoduše interpretovatelné. Respondent se nemusí hlásit k pravici pouze proto, že zaujímá pravicové postoje (například chce nižší zdanění bohatých, přísnější kritéria pro poskytování sociálních dávek, nebo menší míru regulace ekonomiky státem), ale i proto, že je voličem strany všeobecně označované za pravicovou, přestože jeho postoje v konkrétních otázkách pravicové nejsou a liší se od politiky strany, jejímž je příznivcem. Nedá se samozřejmě vyloučit ani situace, že se respondent hlásí k pravici na základě identifikace s politickou stranou, o níž se domnívá, že je pravicová, ačkoliv pravicové nejsou ani jeho postoje, ani politika jeho oblíbené strany. Totéž platí i pro respondenty, kteří se hlásí k levici. Výhodou sebezařazení respondenta na škále levice-pravice je však to, že jde o dosti komplexní a zároveň robustní charakteristiku, která se příliš nemění v reakci na jednotlivé události na politické scéně, jako třeba samotné stranické preference.

Také frekvence odpovědí u této otázky ukazuje, že existují signifikantní rozdíly mezi regiony. Populaci pražského regionu lze označit za nejvíce pravicovou. Naopak nejvíce levicový se jeví region ostravský. Údaje prezentované v tabulkách 1 až 3 do-

¹ Původní desetistupňová škála byla transformována na škálu pětistupňovou.

Tabulka 4: „Co myslíte, je především úkolem vlády a státu, aby měl každý u nás práci a byl dostatek pracovních míst, nebo je to úlohou trhu?“ Frekvence odpovědí podle vzdělání respondentů a regionů

Starost o zajištění pracovních míst							
Regiony		ZŠ	Vyučení a vyšší	Regiony		ZŠ	Vyučení a vyšší
Praha, Praha-východ, Praha-západ	Určitě úkolem státu a vlády	29 24 %	171 23 %	Zlín, Uherské Hradiště, Hodonín	Určitě úkolem státu a vlády	47 35 %	219 31 %
	Spíše úkolem státu a vlády	44 37 %	200 27 %		Spíše úkolem státu a vlády	37 28 %	155 22 %
	Státu i trhu/ i jednotlivce	34 28 %	214 29 %		Státu i trhu/ i jednotlivce	34 26 %	219 31 %
	Spíše úkolem trhu/ spíše se má každý postarat sám	11 9 %	103 14 %		Spíše úkolem trhu/ spíše se má každý postarat sám	12 9 %	74 11 %
	Určitě úkolem trhu/ určitě se má každý postarat sám	2 2 %	57 8 %		Určitě úkolem trhu/ určitě se má každý postarat sám	3 2 %	30 4 %
	Celkem	120 100 %	745 100 %		Celkem	133 100 %	697 100 %
Ostrava, Karviná	Určitě úkolem státu a vlády	72 61 %	283 37 %	Louny, Rakovník, Kladno, Beroun	Určitě úkolem státu a vlády	81 52 %	192 29 %
	Spíše úkolem státu a vlády	20 17 %	156 21 %		Spíše úkolem státu a vlády	41 26 %	154 23 %
	Státu i trhu/ i jednotlivce	21 18 %	219 29 %		Státu i trhu/ i jednotlivce	31 20 %	229 34 %
	Spíše úkolem trhu/ spíše se má každý postarat sám	4 3 %	73 10 %		Spíše úkolem trhu/ spíše se má každý postarat sám	3 2 %	66 10 %
	Určitě úkolem trhu/ určitě se má každý postarat sám	1 1 %	26 3 %		Určitě úkolem trhu/ určitě se má každý postarat sám	1 1 %	25 4 %
	Celkem	118 100 %	757 100 %		Celkem	157 100 %	666 100 %

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

Pozn.: Rozdíl mezi lidmi se základním vzděláním v jednotlivých regionech je statisticky významný na hladině významnosti: $\alpha = 0,000$ a mezi lidmi s vyšším než základním vzděláním na hladině významnosti $\alpha = 0.000$.

kazují, že zkoumané regiony se neliší jenom mírou podpory konkrétních politických stran ve volbách, ale jejich populace se odlišují i v obecnějších postojích k ekonomickým, společenským a politickým otázkám, které mohou postoje k jednotlivým politickým stranám významně ovlivňovat, nejsou ovšem bezprostředně vázané na konkrétní politickou situaci a jsou stabilnější v čase než stranické preference. Jaké jsou příčiny zjištěných odlišností, se pokusíme osvětlit v následujícím textu.

Je známo, že postoje lidí jsou výrazně ovlivněny jejich postavením v sociální struktuře. Jiné postoje se dají očekávat u lidí se základním vzděláním a jiné budou zaujímat vysokoškoláci. Teoreticky je možné, že zjištěné rozdíly mezi regiony jsou pouze odrazem odlišného složení jejich obyvatelstva (odlišnosti podle věku, vzdělání, rodinného stavu, povolání apod.). Vysokoškoláci se častěji než jiní domnívají, že o zajištění pracovních míst se má postarat každý sám. V pražském regionu žije relativně více vysokoškoláků než v jiných regionech, proto se v jeho populaci vyskytuje názor, že o práci se má každý postarat sám, častěji než jinde. Je však pravděpodobné, že rozdíly v postojích mezi regiony nebude možné vysvětlit pouze odlišnostmi v sociální struktuře obyvatel těchto regionů. Například postoje respondentů k nezaměstnanosti mohou být ovlivněny rozdíly v ekonomické výkonnosti a v míře nezaměstnanosti mezi těmito regiony. Liší se postoje vysokoškoláků žijících v různých regionech?

V následujících tabulkách jsou uvedeny frekvence odpovědí na tři výše uvedené otázky podle regionů a různých sociálních skupin. Jsou použity stejné proměnné ukazující na postoje respondentů jako v předcházejících tabulkách. První z těchto tabulek je tabulka č. 4.

Vidíme, že ve všech regionech existují rozdíly v postojích mezi lidmi se základním vzděláním a lidmi, kteří dosáhli vyššího vzdělání. Respondenti se základním vzděláním jsou ve všech sledovaných regionech méně liberální než zbytek populace. Zároveň je však možné si všimnout rozdílu mezi postoji lidí se základním vzděláním žijících v různých regionech. Nejliberálnější jsou lidé se základním vzděláním v pražském regionu, naopak výrazně častěji spoléhají na paternalistickou úlohu státu v ostravském a lounském regionu. Postoje k nezaměstnanosti jsou tedy ovlivněny jak vzděláním, tak sociálním prostředím regionu, v němž žijí jednotliví respondenti.

Podobnou logiku mají i výsledky v tabulce 5, která zachycuje rozdíly v postoji k nevěře mezi katolíky i nekatolíky² žijícími v odlišných regionech.

Také zde se projevuje trend naznačený v předchozí tabulce. Frekvenci odpovědí ovlivňuje nejen strukturální proměnná, ale i sociální prostředí daného regionu. Lidé s katolickým vyznáním odsuzují nevěru více než ostatní lidé. Regionální kontext v tomto případě ovlivňuje především smýšlení lidí, kteří nejsou katolického vyznání. Nejvíce jich nesouhlasí s nevěrou ve zlínském a ostravském regionu. Tedy v regionech, kde je výrazně vyšší podíl katolíků než v regionu pražském či lounském. Lze předpokládat, že sociální prostředí regionu s vysokým podílem obyvatel katolického vyznání ovlivňuje i nekatolíky. Samotní katolíci zaujmají, alespoň v tomto případě, výrazně tradiční postoje bez ohledu na region. Zdá se tedy, že na postoje katolíků regionální kontext nepůsobí, avšak čím větší mají podíl na populaci daného regionu, tím více svými postoji ovlivňují ostatní (nekatolíky).

V tabulce číslo 6 je provedeno srovnání politické orientace mezi jednotlivými regiony se zaměřením na osoby pobírající starobní důchod.

² Protože věřících hlásících se k jiným církvím než katolické je v populaci zanedbatelný počet, drtivá většina lidí v kategorii "ostatní" jsou ateisté.

Tabulka 5. „Nakolik souhlasíte s výrokem: Ženatí muži a vdané ženy by neměli mít sexuální vztah s nikým jiným než se svou manželkou, resp. se svým manželem“. Frekvence odpovědí podle regionů a vyznání respondentů

Ženatí muži a vdané ženy by neměli mít sexuální vztah s nikým jiným							
Regiony		Ostatní	Katolíci	Regiony		Ostatní	Katolíci
Praha, Praha-východ, Praha-západ	Určitě souhlasím	187 28 %	79 45 %	Zlín, Uherské Hradiště, Hodonín	Určitě souhlasím	133 37 %	213 48 %
	Spíše souhlasím	151 22 %	40 23 %		Spíše souhlasím	80 22 %	109 25 %
	Ani souhlas ani nesouhlas	149 22 %	30 17 %		Ani souhlas ani nesouhlas	74 20 %	81 18 %
	Spíše nesouhlasím	119 18 %	14 8 %		Spíše nesouhlasím	53 15 %	18 4 %
	Určitě nesouhlasím	71 10 %	13 7 %		Určitě nesouhlasím	21 6 %	20 5 %
	Celkem	677 100 %	176 100 %		Celkem	361 100 %	441 100 %
Ostrava, Karviná	Určitě souhlasím	229 36 %	102 46 %	Louny, Rakovník, Kladno, Beroun	Určitě souhlasím	238 33 %	47 48 %
	Spíše souhlasím	142 22 %	46 21 %		Spíše souhlasím	158 22 %	19 19 %
	Ani souhlas ani nesouhlas	136 21 %	27 12 %		Ani souhlas ani nesouhlas	181 25 %	23 23 %
	Spíše nesouhlasím	73 11 %	27 12 %		Spíše nesouhlasím	85 12 %	6 6 %
	Určitě nesouhlasím	62 10 %	21 9 %		Určitě nesouhlasím	57 8 %	3 3 %
	Celkem	642 100 %	223 100 %		Celkem	719 100 %	98 100 %

Pozn.: Rozdíl mezi katolíky v jednotlivých regionech je statisticky významný na hladině významnosti $\alpha = 0,003$ a mezi nekatolíky na hladině významnosti $\alpha = 0,002$.

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

Už tabulka 3 ukázala, že mezi zkoumanými regiony existují rozdíly v politické orientaci jejich obyvatel. Podíváme-li se na data o sebezřazení respondentů na levo-pravé škále podrobněji, zjistíme, že důchodci jsou výrazně levicovější než lidé v předdůchodovém věku. To platí shodně pro všechny regiony. Postoje důchodců žijících v regionech pražském a zlínském jsou ovšem podstatně odlišné od postojů důchodců z Lounska nebo Ostravska. Důchodci v lounském a ostravském regionu jsou znatelně levicovější. Lze tedy předpokládat, že prostředí regionu s výraznými sociálními problémy a vysokou nezaměstnaností, či naopak s větší sociální stabilitou

Tabulka 6. Sebezařazení na škále levice-pravice podle regionů

Pokuste se označit Vaše politické zařazení křížkem na následující levoprávě škále politické orientace.							
Regiony		Ostatní	Důchodce	Regiony		Ostatní	Důchodce
Praha, Praha-východ, Praha-západ	Krajní levice	18 3 %	29 15 %	Zlín, Uherské Hradiště, Hodonín	Krajní levice	19 3 %	30 15 %
	Levice	102 18 %	37 19 %		Levice	68 12 %	39 20 %
	Střed	153 26 %	63 32 %		Střed	257 45 %	74 37 %
	Pravice	186 32 %	55 28 %		Pravice	147 26 %	38 19 %
	Krajní pravice	123 21 %	12 6 %		Krajní pravice	76 13 %	18 9 %
	Celkem	582 100 %	196 100 %		Celkem	567 100 %	199 100 %
Ostrava, Karviná	Krajní levice	50 8 %	38 20 %	Louny, Rakovník, Kladno, Beroun	Krajní levice	29 5 %	40 20 %
	Levice	137 23 %	60 31 %		Levice	74 13 %	59 30 %
	Střed	218 36 %	54 28 %		Střed	242 43 %	61 31 %
	Pravice	145 24 %	32 17 %		Pravice	150 27 %	25 13 %
	Krajní pravice	55 9 %	7 4 %		Krajní pravice	62 11 %	14 7 %
	Celkem	605 100 %	191 100 %		Celkem	557 100 %	199 100 %

Pozn.: Rozdíl mezi důchodci v jednotlivých regionech je statisticky významný na hladině významnosti $\alpha = 0,001$ a mezi ostatními lidmi na hladině významnosti $\alpha = 0,000$.

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

a nízkou nezaměstnaností, ovlivňuje smýšlení všech obyvatel regionu, tedy i důchodců, kteří jinak v českém kontextu tvoří dosti sociálně a ekonomicky homogenní skupinu.

Výsledky analýz prezentované v tabulkách 4, 5 a 6 potvrdily, že postoje obyvatel všech regionů ovlivňuje jak jejich postavení v sociální struktuře, tak i prostře-

Tabulka 7. Základní parametry regresního modelu vysvětlujícího postoje respondentů k nezaměstnanosti s použitím strukturních i kontextových proměnných (bližší vysvětlení v textu)

Model		Unstan-	Standardized		T	Sig.
		dardized	Std. Error	Beta		
		B				
1	(Constant)	2,316	0,08		27,97	0,00
	Vysokoškolák ano-ne	0,529	0,07	0,116	7,92	0,00
	Nezaměstnaný ano-ne	-0,177	0,07	-0,035	-2,38	0,02
	Katolík ano-ne	-0,116	0,04	-0,046	-2,96	0,00
	Míra registrované nezaměstnanosti	-0,016	0,00	-0,075	-4,29	0,00
	Podíl katolíků	0,189	0,12	0,025	1,51	0,13
	Podíl VŠ	0,012	0,00	0,049	2,69	0,01
2	(Constant)	2,381	0,07		33,76	0,00
	Vysokoškolák ano-ne	0,531	0,07	0,117	7,95	0,00
	Nezaměstnaný ano-ne	-0,176	0,07	-0,035	-2,37	0,02
	Katolík ano-ne	-0,096	0,04	-0,038	-2,60	0,01
	Míra registrované nezaměstnanosti	-0,016	0,00	-0,077	-4,42	0,00
	Podíl VŠ	0,010	0,00	0,041	2,37	0,02
Dependent Variable: Je především úkolem vlády a státu, aby měl každý u nás práci a byl dostatek pracovních míst? (Čím vyšší hodnota ukazatele, tím větší podpora liberálního přístupu).						

Pozn.: R square = 0,030

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

dí regionu, ve kterém žijí. Jsou-li postoje ovlivněny jak strukturními proměnnými, tak kontextovými proměnnými, je na místě otázka, jaký je vzájemný poměr míry jejich vlivu. Jsou oba typy proměnných stejně důležité, nebo je jeden z nich důležitější? Záleží v této věci na konkrétním zkoumaném postoji?

Pokusíme se na položené otázky odpovědět za pomoci regresní analýzy. Použili jsme metodu backward, jež postupně vylučuje z regresního modelu nezávislé proměnné, které nejsou statisticky významné. Procedura se zastaví v okamžiku, kdy už není možné vyloučit žádnou další proměnnou, aniž by se tím nesnížila explanační síla modelu. Všechny regresní modely jsou konstruovány podle stejného schématu. Závislou proměnnou byly postoje k nezaměstnanosti, manželské nevěře a sebezrazení na levo-pravé škále. Nezávislé proměnné byly dvojího typu – strukturní a kontextové. Strukturní proměnné charakterizují samotného respondenta – zda má vysokoškolské vzdělání či ne, zda je katolík či není a zda je nezaměstnaný či není. Kontextové proměnné popisují konkrétní region, ve kterém respondent žije – jak vysoký je v něm podíl katolíků, vysokoškoláků a nezaměstnaných. Použití

Tabulka 8. Základní parametry regresního modelu vysvětlujícího postoje respondentů k manželské nevěře s použitím strukturálních i kontextových proměnných (bližší vysvětlení v textu)

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients		T	Sig.
		B	Std. Error	Beta			
1	(Constant)	2,264	0,09			24,29	0,00
	Vysokoškolák ano-ne	0,154	0,08	0,030		2,04	0,04
	Nezaměstnaný ano-ne	0,212	0,08	0,037		2,52	0,01
	Katolík ano-ne	-0,360	0,04	-0,127		-8,10	0,00
	Míra registrované nezaměstnanosti	-0,001	0,00	-0,003		-0,17	0,86
	Podíl katolíků	-0,296	0,14	-0,034		-2,09	0,04
	Podíl VŠ	0,019	0,00	0,073		3,99	0,00
2	(Constant)	2,253	0,06			35,43	0,00
	Vysokoškolák ano-ne	0,154	0,08	0,030		2,03	0,04
	Nezaměstnaný ano-ne	0,210	0,08	0,037		2,51	0,01
	Katolík ano-ne	-0,359	0,04	-0,127		-8,10	0,00
	Podíl katolíků	-0,294	0,14	-0,034		-2,08	0,04
	Podíl VŠ	0,020	0,00	0,074		4,82	0,00
	Dependent Variable: Ženatí muži a vdané ženy by neměli mít sexuální vztah s nikým jiným (Čím vyšší hodnota ukazatele, tím větší tolerance k manželské nevěře).						

Pozn.: R square = 0,032

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

těchto konkrétních proměnných umožňuje uspořádat logicky do dvojice vždy jednu strukturální a jednu kontextovou proměnnou (např. Jste katolík – ano či ne? a Jak vysoký je podíl katolíků v regionu, ve kterém žijete?).

Na první pohled vidíme, že se v regresním modelu uplatnily všechny tři strukturální proměnné, ale i dvě ze tří proměnných kontextových. Nejvýrazněji postoj k státním zásahům při vytváření pracovních míst ovlivňuje to, zda respondent má či nemá vysokoškolské vzdělání, tedy strukturální proměnná. Respondenti s vysokoškolským vzděláním daleko častěji vyjadřují postoj, že starat o práci se má především každý jednotlivec sám. Ovšem významně se v modelu odráží i to, zda respondent žije v regionu s nízkou či naopak vysokou nezaměstnaností, tedy typická kontextová proměnná. Dá se říci, že v regionech s vysokou nezaměstnaností jsou respondenti více nakloněni státním zásahům a naopak.

I v tomto případě statisticky významně ovlivňují míru tolerance k nevěře všechny strukturální proměnné a dvě ze tří kontextových. Nejvýrazněji je postoj k nevěře ovlivněn tím, zda respondent je či není katolického vyznání. Katolíci jsou

Tabulka 9. Základní parametry regresního modelu vysvětlujícího sebezrazení respondentů na škále levice-pravice s použitím strukturních i kontextových proměnných (bližší vysvětlení v textu)

Model		Unstan-	Standardized		t	Sig.
		dardized	Std. Error	Beta		
		B				
1	(Constant)	3,085	0,08		36,89	0,00
	Vysokoškolák ano-ne	0,333	0,07	0,078	5,09	0,00
	Nezaměstnaný ano-ne	0,017	0,08	0,003	0,22	0,83
	Katolík ano-ne	0,028	0,04	0,012	0,71	0,48
	Míra registrované nezaměstnanosti	-0,024	0,00	-0,117	-6,42	0,00
	Podíl katolíků	0,300	0,13	0,040	2,38	0,02
	Podíl VŠ	0,015	0,00	0,065	3,46	0,00
2	(Constant)	3,086	0,08		36,90	0,00
	Vysokoškolák ano-ne	0,333	0,07	0,078	5,08	0,00
	Katolík ano-ne	0,028	0,04	0,012	0,71	0,48
	Míra registrované nezaměstnanosti	-0,024	0,00	-0,117	-6,42	0,00
	Podíl katolíků	0,301	0,13	0,040	2,38	0,02
	Podíl VŠ	0,015	0,00	0,065	3,46	0,00
3	(Constant)	3,087	0,08		36,93	0,00
	Vysokoškolák ano-ne	0,332	0,07	0,078	5,07	0,00
	Míra registrované nezaměstnanosti	-0,024	0,00	-0,117	-6,43	0,00
	Podíl katolíků	0,330	0,12	0,044	2,77	0,01
	Podíl VŠ	0,015	0,00	0,065	3,45	0,00
Dependent Variable: Pokuste se označit Vaše politické zařazení křížkem na následující levoprávně škále politické orientace. (Čím vyšší hodnota ukazatele, tím větší příklon k pravici).						

Pozn.: R square = 0,032

Zdroj: Šetření Region a politika, 2000

častěji proti nevěře než nekatolíci. Z kontextových proměnných se uplatňuje především podíl lidí s vysokoškolským vzděláním v respondentově regionu. V regionech s vysokým podílem vysokoškoláků v populaci projevují všechny sociální skupiny větší toleranci k nevěře než lidé srovnatelného sociálního statusu, kteří žijí v regionech s nízkým podílem vysokoškoláků.

V tomto případě se v modelu uplatňuje pouze jedna strukturální a naopak všechny tři kontextové proměnné. Z nich nejvýznamněji ovlivňuje politickou orientaci respondenta skutečnost, jaká je míra nezaměstnanosti v regionu, v němž respondent žije. V regionech s vysokou nezaměstnaností je častější levicová orientace než v regionech s nízkou nezaměstnaností. Významným způsobem ovlivňuje poli-

tické sebezrazení i vzdělání respondentů – vysokoškoláci se řadí více k pravici než lidé s nižším vzděláním. Vzdělání respondentů se ovšem projevuje i jako kontextová proměnná. Čím vyšší podíl vysokoškoláků, tím častěji se lidé všech vzdělanostních skupin kloní k pravici.

Ačkoliv uvedené regresní modely prokázaly, že postoje respondentů jsou nezávisle na sobě statisticky významně ovlivňovány individuálními charakteristikami respondenta i proměnnými popisujícími kontext, v němž respondent žije, celková hodnota vysvětlené variance byla u všech tří uvedených modelů velmi nízká (viz nízké hodnoty R square). Celková neúspěšnost modelů si zaslouží vysvětlení. Jedním z hlavních faktorů přispívajících k nízkému procentu vysvětlené variance je skutečnost, že použité nezávislé proměnné nebyly vybírány s ohledem na to, nakolik se budou podílet na vysvětlené varianci závislé proměnné, nýbrž se záměrem najít v souboru všech proměnných takové, jež by tvořily logicky sobě odpovídající dvojice – jedné kontextuální a jedné strukturální proměnné. To sice umožnilo dobře vzájemně porovnávat míru jejich vlivu na závislou proměnnou, ale výrazně snižovalo celkovou vypovídací schopnost modelů.

Pokud bychom požadovali, aby regresní model vysvětloval co největší část variance závislé proměnné, museli bychom nezávisle proměnné hledat mezi ostatními proměnnými v datovém souboru, ježž jsme měli k dispozici. Pro srovnání jsme proto zkonstruovali několik takových modelů. Obecně se dá říci, že k úspěšnosti modelu nejvíce přispěje zařazení dalších postojových proměnných mezi nezávisle proměnné. Např. názor na to, zda je zajištění pracovních míst úlohou státu nebo trhu, lze velmi dobře „předpovědět“, pokud za nezávisle proměnné použijeme jiné postoje k roli státu ve společnosti. Víme-li, jaký je postoj k roli státu ve zdravotnictví nebo k důchodovému zabezpečení, dokážeme poměrně dobře předpovědět, jaký bude postoj k roli státu na pracovním trhu. To není překvapivé, protože ve všech zmiňovaných případech tu jde o projevy jednoho univerzálního postoje, který se individuálně pohybuje mezi extrémně představujícími na jedné straně úplný státní paternalismus a úplný liberalismus na straně druhé. Použití takových vysvětlujících proměnných sice výrazně zvýší procento modelem vysvětlené variability, ale fakticky velký smysl nemá, neboť jak závisle, tak nezávisle proměnné jsou pouze manifestní projevy jednoho a téhož latentního postoje. Pokud za nezávisle proměnné použijeme pouze takové indikátory, které ukazují sociální, ekonomickou a demografickou strukturu respondentů, a potom data kontextuální, celková schopnost modelů predikovat postoje respondentů se výrazně sníží. Přesto lze ukázat, že i strukturální a kontextové proměnné postoje signifikantně ovlivňují.

Druhým faktorem, který výrazně snižuje procento variability námi uváděných modelů, je skutečnost, že jako nezávisle proměnné používáme v modelech binární proměnné (např. vysokoškolák ano-ne). Tam, kde je možné binární proměnnou nahradit ordinální proměnnou (např. ZŠ-vyučený-SŠ-VŠ), procento variability vysvětlené modelem se zřetelně zvýší. V případě některých jiných proměnných (např. nezaměstnaný ano-ne) však binární proměnnou nejde obdobným způsobem nahradit významově podobnou ordinální proměnnou. Je na místě otázka, zda jsou regresní

modely s výše jmenovanými omezeními vůbec dobrou technikou k odpovědi na otázku, které si klademe. K podrobnějšímu zachycení jednotlivých vlivů, jež se mezi proměnnými uplatňují, by bylo potřeba využít nadstandardních statistických metod, jako jsou například metody typu „multilevel analysis“, o nichž je známo že jsou pro řešení úloh tohoto typu vhodnější než klasické regrese³ [Patterson, Goldstein, 1991; Goldstein, 2003].

* * *

Analýzy volebních výsledků ukazují, že existují významné a v čase dosti stabilní rozdíly ve volebních preferencích voličů v různých regionech České republiky. Analýza regionálních rozdílů ve volebních výsledcích však může sama o sobě pouze naznačit odpověď na otázku, zda jsou zjištěné rozdíly v politické orientaci populace jednotlivých regionů pouze odrazem prostorově nerovnoměrného rozmístění různých sociálních skupin nebo v nich hrají roli i specificky teritoriálně kontextové faktory. Analýzy volebních výsledků mají totiž některé specifické vlastnosti, které limitují možnosti jejich použití pro určitý typ úloh. Největší výhodou této metody sice představuje skutečnost, že volební výsledky jsou informace získané na obrovském „souboru respondentů“, takže umožňují pracovat i s detailně územně definovanými podsoubory (nejmenší možnou jednotkou sledování mohou být volební okrsky, nejmenší v praxi používanou jednotkou sledování bývají obce), má však také některé nevýhody.

Předně jde vždy o studium agregátních dat. Nutnost zachování tajnosti má za následek, že nikdy nemohou být k dispozici údaje za individuální „respondenty“. Snižující se volební účast zároveň zmenšuje reprezentativitu volebních výsledků jako obrazu politických preferencí populace daného regionu. Dokud se volební účast v parlamentních volbách pohybovala kolem a nad 90 %, daly se politické preference nevoličů bez rizika velké chyby jednoduše ignorovat, nebo zahrnout do zbytkové kategorie „neví, neodpověděl, odmítnul se vyjádřit“. V době, kdy klesá volební účast ve volbách do Poslanecké sněmovny k 50 % a u voleb do Senátu či krajů až ke 30 %, není možné postupovat stejným způsobem. Regionální analýzy volebních výsledků samozřejmě neztrácejí ani za situace malé volební účasti smysl, jejich interpretace však musí být opatrnější, neboť volební výsledky měří čím dál více pouze politické preference politicky aktivní části populace a nikoliv celé dospělé populace. O politických preferencích lidí, kteří se voleb neúčastní, se tímto způsobem samozřejmě nedá dozvědět nic.⁴ Třetím problémem analýz volebních výsledků je to,

³ Statistický software pracující s těmito metodami jsme však bohužel neměli k dispozici.

⁴ Problém podobného druhu ovšem řeší i výzkumy veřejného mínění a výzkumy politických preferencí založené na přímém dotazování výběrového souboru respondentů. Obecně nízká návratnost dotazníků spolu s relativně nízkou ochotou respondentů odpovídat na politicky citlivé otázky nechává specifickou, ale nezanedbatelnou část populace mimo dosah tohoto instrumentu.

že poskytují informaci pouze o dvou aspektech politického chování, totiž o samotné ochotě se voleb účastnit a o rozhodnutí voliče podpořit některou politickou stranu kandidující ve volbách. Rozhodnutí volit určitou konkrétní stranu však může být učiněno z velmi různých důvodů. Volič může některou politickou stranu volit proto, že prosazuje hodnoty, kterým sám věří, ale také proto, že je mu sympatický její vedoucí představitel, případně proto, že mu to poradil kamarád. Samotné stranické preference sice v zásadě korelují s hlubší hodnotovou orientací voličů, ale vztah mezi těmito dvěma proměnnými nemusí být příliš těsný. Stranické preference voličů se navíc mění častěji a snáze než jejich stupnice hodnot.

Datové soubory pocházející ze čtyř výběrových šetření souběžně uskutečněných ve čtyřech různých regionech České republiky, doplněné o kontextové proměnné charakterizující odlišnosti jednotlivých regionů, nám daly příležitost hledat odpovědi na otázky po významu teritoriálně specifických faktorů na formování politických orientací voličů a vyhnout se přitom výše jmenovaným problémům neoddělitelně spojeným se studiem regionální diferenciace volebních výsledků. Výsledky provedených analýz potvrzují, že se regionálně liší nejen samotné stranické preference, ale i obecnější politické postoje regionálních populací. To je dosti významné zjištění, protože tyto postoje jsou relativně stabilní v čase a do jisté míry „ukotvují“ i stranické preference. Je-li obyvatelstvo nějakého regionu výrazně konzervativnější, než je běžné, je pravděpodobné, že v daném regionu budou získávat nadprůměrnou podporu konzervativněji orientované politické strany. Konzervatismus populace přežije i změny stranického systému. Konkrétní konzervativní politická strana, která byla v regionu oblíbená, se může rozdělit na dvě, otrást finančním skandálem nebo úplně zaniknout, potřeba populace zmíněného regionu hledat ve spektru politických stran stranu blízkou své převažující hodnotové orientaci se však nezmění.

Odpověď na druhou otázku, zda se dají regionální rozdíly politických orientací vysvětlit výhradně odlišnostmi ve složení populace jednotlivých regionů, je negativní. Odlišnosti ve struktuře obyvatelstva, které existují mezi regiony, nepochybně přispívají k rozdílům politických orientací jednotlivých regionů, výsledky analýz však ukazují, že samy o sobě k vysvětlení regionálních diferencí nestačí. Dá se prokázat vliv kontextuálních proměnných na politické orientace voličů v různých regionech. Lidé nejsou při formování svých politických orientací imunní vůči vlivu prostředí, v němž žijí. Lidé, kteří budou mít shodné individuální charakteristiky, mohou mít (a v praxi mívají) odlišné postoje, právě a jen proto, že žijí v jiném prostředí. Analýzy ukazují, že míra vlivu kontextuálních proměnných dokonce není ve srovnání s vlivem individuálních charakteristik jednotlivých voličů marginální, ale že váha kontextuálních proměnných v modelech vysvětlujících politické postoje může být velká. Je zřejmé, že se nedá obecně říci, zda je významnější vliv individuálních či kontextových proměnných. Zdá se být naopak nepochybné, že se to může lišit případ od případu.

Zbývá ještě hodně otázek, které nebyly zodpovězeny: Jsou některé postoje více ovlivněny teritoriálním kontextem a jiné méně? Jaké typy postojů jsou ovlivněny

teritoriálním kontextem nejvíce? Které z ukazatelů charakterizujících teritoriální kontext nejvíce přispívají k vysvětlení politických postojů respondentů? Jakým mechanismem se vliv teritoriálního kontextu na politické orientace prosazuje? Je to prostřednictvím teritoriálně specifické politické socializace v dětství a mládí, nebo územně specifickými typy sociální interakce mezi lidmi, či snad regionálními specifiky, pokud jde o zdroje informací? Odpovědi na některé z uvedených otázek je možné získat dalšími analýzami vytvořeného datového souboru, jiné by vyžadovaly použití nových specifických výzkumných instrumentů a pravděpodobně i vytvoření širěji pojatého multidisciplinárního týmu zahrnujícího psychology a sociální antropology. V každém případě však považujeme za užitečné se „nakousnutým“ tématem i nadále zabývat. Opomíjení vlivu teritoriálního kontextu na formování politických orientací jedinců (a koneckonců i na formování „nepolitických“ postojů a hodnotových orientací obecně) by bylo jistě chybou.

TOMÁŠ KOSTELECKÝ je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, vedoucím oddělení Lokální a regionální problémy. Ve svém výzkumu se věnuje především studiu vlivu teritoriálních faktorů na lidské chování, politické geografii, regionálním aspektům vývoje společnosti a komparativní politice. V roce 2002 vydal v nakladatelství Woodrow Wilson Center Press monografii *Political Parties After Communism. Developments in East-Central Europe*.

DANIEL ČERMÁK je vzděláním sociolog a demograf. Pracuje jako odborný pracovník v Sociologickém ústavu AV ČR v oddělení Lokální a regionální problémy. Současně studuje jako doktorand sociologii na Filozofické fakultě UK. Zabývá se analýzou dat, způsoby jejich publikace a studiem regionálních rozdílů.

Literatura

- Agnew, J. 1987. *Place and Politics*. Winchester: Unwin Hyman.
- Archer, J. C. a F. M. Shelley 1986. *American Electoral Mosaics*. Washington, The Association of American Geographers.
- Berglund, S. a U. Lindstrom 1982. *Regional Centers and Beyond: Geographic, Economic and Political Impacts*. Umea, International Political Science Association.
- Butler, D. a D. Stokes 1969. *Political Change in Britain: Forces Shaping Electoral Choice*. London: Macmillan.
- Capecchi, V. a G. Galli 1969. „Determinants of Voting Behaviour in Italy: a Linear Causal Model of Analysis“. Pp. 235–284 in M. Dogan a S. Rokkan (eds.), *Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences*. Cambridge, The MIT Press.
- Godstein, H. 2003. *Multilevel Statistical Models*. 3rd edition. London, Hodder Arnold.
- Illner, M. a M. Foret 1980. *Sociální ukazatele*. Praha, Nakladatelství Svoboda.
- Johnston, R. J., F. M. Shelley a P. J. Taylor (eds.) 1990. *Development in Electoral Geography*. London: Routledge.
- Key, V. O. 1955. „A Theory of Critical Elections“. *Journal of Politics* 17: 3–18.
- Kostecký, T., P. Jehlička a L. Sýkora 1993. „Czechoslovak Parliamentary Elections 1990: Old Patterns, New Trends and a Lots of Surprises“. Pp. 235–254 in J. O’Loughlin

- a H. van der Wusten (eds.), *The New Political Geography of Eastern Europe*. London: Belhaven Press.
- Kostecký, T. 1994. „Economic, Social and Historical Determinants of Voting Patterns: 1990 and 1992 Parliamentary Elections in the Czech Republic“. *Czech Sociological Review*, 2: 209–228.
- Kostecký, T. 1995a. „Politické, ekonomické a sociální chování během post-komunistické transformace – regionální pohled“. *Working Papers* 95:5. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 1995b. „Changing Party Allegiances in a Changing Party System: the 1990 and 1992 Parliamentary Elections in the Czech Republic“. Pp. 79–107 in G. Wightman (ed.), *Party formation in East-Central Europe. Post-Communist Politics in Czechoslovakia, Hungary, Poland and Bulgaria*. Aldershot: Edward Elgar Publishing Ltd.
- Kostecký, T. 1996. „The Results of the 1990 Parliamentary Elections in Regional Perspective“. In H. D. Klingemann (ed.), *Election Handbook 1990 – Czechoslovakia, Poland, Hungary, Slovenia*. Berlin: WZB.
- Kostecký, T. 2001. „Vzestup nebo pád politického regionalismu?“ *Sociologické texty* 01:9. Praha, Sociologický ústav AV ČR.
- Kostecký, T. 2002. *Political Parties after Communism: Developments in East-Central Europe*. Washington, D.C., Woodrow Wilson Center Press.
- Krivý, V., V. Feglová a D. Balko 1996. *Slovensko a jeho regiony*. Bratislava: Nadácia Média.
- Lipset, S. M. a S. Rokkan (eds.) 1967. *Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press, 554 s.
- Miller, W. L. 1982. „Variations in Electoral Behaviour in the United Kingdom“. Pp. 224–250 in Madgwick and Rose (eds.). *The Territorial Dimension in U.K. Politics*. London: Macmillan.
- Nairn, T. 1977. *The break-up of Britain*. London: New Left Books.
- Nielsen, F. 1980. „The Flemish Movement in Belgium after World War II: a Dynamic Analysis“. *American Sociologic Review* 45: 76–94.
- Oliver E. J. 2001. *Democracy in Suburbia*. Princeton: Princeton University Press.
- Patterson, L., a H. Goldstein 1991. New Statistical Methods for Analysis Social Structures: an Introduction to Multilevel Models. *Multivvel Modelling Newsletter* 3 (1): 4–6.
- Putnam, R. D. 1993. *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.
- Putnam, R. D. 2000. *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster.
- Rantala, O. 1967. „The Political Regions of Finland“. *Scandinavian Political Studies* 2: 117–42.
- Rokkan, S. a D. W. Urwin 1983. *Economy, Territory, Identity: Politics of West European Peripheries*. Beverly Hills: Sage.
- Sellers, J. M. 2002. *Governing from Below*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Siegfried, A. 1913. *Tableau politique de la France de l'Ouest sous la Troisième République*. Paris: A. Colin.
- Stachová, J. 2002. „Občanská společnost a neziskový sektor v regionálním kontextu“. Pp. 50–74 in Kostecký, Stachová, Čermák, *Sociologické texty* 02:7: Region a politika, Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Vajdová, Z. 1997. Politická kultura lokálních politických elit: srovnání českého a východoněmeckého města. *Working Papers* 97:3. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Vajdová, Z. a T. Kostecký 1997. „Politická kultura lokálních společenství. Příklad tří měst“. *Sociologický časopis* 33: 445–465.
- Zarycki, T. 2002. *Region jako kontekst zachowan politycznych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar“.